

הכיבוש הגרמני בסלוניקי

הכיבוש הגרמני מאפריל 1941 עד "השבת השחורה" ביולי 1942
אביב 1941: אלפונסו לוי, מזכיר הקהילה, היה עד ראייה לכיבוש וכך הוא מספר על אירועי
הימים הראשונים לפלישה:

ב-8 באפריל 1941 נודע לנו כי שלטונות סלוניקי עוזבים את העיר. רק לפני יומיים החלה
הפלישה וכבר – כך נודע לנו – נמצאים הפולשים במבואות העיר. נשארנו בבניין הקהילה
ואנו מיואשים ואובדי עצה. ב-9 בחודש כבר שמענו ברחובות העיר את מצעדם של החיילים
הגרמנים ובראש חוצותינו כבר התבררו דגליהם עקובי הדם ונושאי צלב הקרס. בסלוניקי
כבמקומות אחרים, לא חסרו ברנשים מהגיס החמישי וכל מיני טיפוסים חשודים. הללו קידמו
את פני הפולשים בשמחה. שלושה ימים לא נכנס איש למשרד הקהילה. משבאתי הופיעו גם
יהודים אחרים ובעיני הכל אותה שאלה, מה מצפה לנו עתה?

ב-11 באפריל, יומיים אחרי כניסתם לעיר, הורו הגרמנים לסגור את כל העיתונים והפרסומים
היהודיים, ובכללם שני העיתונים היהודיים שיצאו בצרפתית L'indépendant ו-Le progrès,
והעיתון אל מיסאז'רו שיצא בספרדית-יהודית. במקומם החלו להופיע עיתונים אנטישמיים
בשפה היוונית. אלפונסו לוי מוסיף ומספר:

הצוררים החרימו מיד את בית-החולים היפה שלנו ע"ש הברון הירש. עובדי בית החולים
גורשו, חולינו נזרקו החוצה. במקומם הובאו פצועים גרמנים. כל הקהילה נראתה כאנייה
רעועה הנישאת על פני ים סוער. החלטנו כי שניים מאתנו השומעים את שפתו של הכובש
ילכו למפקדה הגרמנית. נשלחו יצחק בנבנישתי ויוליוס נער, אך הם לא התקבלו.
ב-15 באפריל נאסרו חברי ועד הקהילה ועוד כמה נכבדים יהודים, ובהם שרל ברכה, אלברט
ארדיטי, שלמה (סלומון) עוזיאל, שאלתיאל כהן, שבתאי (סאבי) שאלתיאל, רפאל מנשה,
מזכיר הרבנות הראשית, יצחק שאקי, סנטור לשעבר ומנהל מוסדות הצדקה, ואלברט ג'יניאו,
חבר בעל השפעה בלשכת הבונים החופשיים "ורייטאס".

ב-18 באפריל נעצרו יום טוב יקואל, היועץ המשפטי של הקהילה ונשיא "בני ברית", שאול
מולכו, סוחר במכונות-כתיבה, מאיר מולכו ורחל שמי, מוכר ספרים, ז'אק משה, אדריכל,
ומיכאל צרפתי, מזכיר הרבנות הראשית לשפה היוונית. כל אלה שוחררו בקבוצות קטנות
שבועות אחדים לאחר מכן. מעט לפני שאירעו המעצרים האלה יצא צבי קורץ, הרב הראשי
של סלוניקי, בשליחות הקהילה לאתונה, ומשום כך לא היה בעיר בעת המעצרים. אבל ב-17
במאי נעצר אף הוא והוגלה לוויונה. הגרמנים האשימוהו שהשמיע דברי גינוי למדינות הציר
בהרצאתו במועדות "פראנסוס" באתונה ושלח לקהילות היהודיות בארץ ישראל, מצרים,
אנגליה וארצות הברית מברק מחאה נגד הפצצת כנסיית סופיה הקדושה בסלוניקי. גם

הדוקטור רפאל הלוי, נשיא הקהילה שאף הוא שהה באתונה, נאסר לימים אחדים. קורץ שוחרר בדצמבר 1941 וחזר בינואר 1942 לסלוניקי. הגרמנים מינו את סאבי שאלתיאל לנשיא הקהילה החדש שבתוקף תפקידו היה ממונה על קהילת סלוניקי ועל קהילות היישובים הסמוכים לה. אבל לשאלתיאל לא היו הכישורים הדרושים לתפקיד כה חשוב. הוא לא ידע גרמנית ועל כן העסיק את ז'אק אלבלה בתור מתורגמן כדי שסייע לו בדיווחיו היומיים לגרמנים.

בחודשי הכיבוש הראשונים עדיין לא הופעלו חוקי הגזע, אבל האווירה היתה קשה. הקהילה היתה נתונה להשגחת הגסטפו, הארגונים היהודיים ובתי הספר של הקהילה נסגרו, ושמות רחובות יהודיים הוחלפו לשמות יוונים. הקהילה חויבה לשאת בהוצאות האחזקה והכלכלה של אנשי הגסטפו. בסוף אפריל פרסמה כנופיה של אנטישמים כרזות בגנות היהודים בבתי קפה, במסעדות ובחנויות בעיר. זמן מה לאחר מכן החלו להתפרסם בעיתונים הוראות ליהודים מטעם הכובשים. ב-29 באפריל 1941 נדרשו היהודים למסור את כל מקלטי הרדיו שלהם לידי שלטונות הכיבוש. ב-1 במאי הודיעו הגרמנים שיחרימו כל חנות יהודית שתישאר סגורה. ב-12 במאי 1941 קרא אחד העיתונים לחידוש הארגון האנטישמי E.E.E. שהחרים הגנרל מטאקסס בזמנו, ושלושה ימים לאחר מכן אמנם קם הארגון לתחייה. נתפסו דירות ויהודים הוצאו מבתיהם כדי לפנות מקום לדיירים גרמנים, והוחרמו רהיטים ומקלטי רדיו. פעולות כאלה נעשו גם נגד נוצרים, כלומר, בשלב זה לא היתה אפליה גזעית, אך בכל זאת – קודם פגעו ביהודים ורק אחר כך בנוצרים.

יחידת רוזנברג

אחרי כיבוש יוון חולקה הארץ לאזורים, וכמה מהם נמסרו לידי בולגריה ואיטליה, בעלות בריתה של גרמניה. אבל סלוניקי, שבה התרכזו רוב יהודי יוון, היתה בשלטונה הישיר של גרמניה. יהודי סלוניקי וערי השדה שבסביבתה היו נתונים למרותו של המנהל הצבאי "מזרח האגאי". יחידה מיוחדת, שכונתה "יחידה רוזנברג" (קומנדו רוזנברג) באה לסלוניקי באמצע יוני 1941 וקבעה את מושבה בבניין הקונסוליה האמריקנית שלעבר, ועד הקהילה היהודית הוטל לממן את אחזקתה ולהכין בעבורה דוחות מסוגים שונים. בראש היחידה עמד דוקטור יוהאן פול, מנהל המחלקה העברית במכון לחקר היהדות שבפרנקפורט, שקיבל מידע מעמיתים נאצים בעיר על אוספים יקרי ערך. מיד החלה היחידה להחרים בשיטתיות רבבות ספרים וכתבי יד נדירים מספריות העיר. החומר נשלח לגרמניה ושם זויפו טקסטים לצורכי תעמולה אנטישמית. הוחרמו גם ספרי תורה, מחזורי תפילה, מגילות, סידורי ותשמישי קדושה כגון מפות, פרוכות, רימוני כסף ועוד. יחידת רוזנברג החרימה אוספים וספריות פרטיות רבות. בהן ספרייתו של יוסף נחמה, שהכילה אנציקלופדיות רבות, אוספים של כתבי יד ושפע חיבורים בתחומי ההיסטוריה, הסוציולוגיה והפילוסופיה; ספרייתו של הרב קורץ ובה

כ-3,000 ספרים; ספריותיהם של הרבנים שאול אמריליו ומיכאל מולכו, שכל אחת מהן הכילה 500 כרכים; וספריותיהם של יהודה נחמה, יעקב ישראל, רב חיים חביב ואחרים. כמו כן הוחרמו ספריות של בתי מדרש (כמו ספרית השו"ת הגדולה של בית המדרש "חיימוג'ו") ובתי כנסת (כמו ספרית בית הכנסת של יוצאי מונסטיר וספריית "בית דין צדק", שהכילה כ-2,500 כרכים ובהם כתבים מקוריים של הרמב"ם ושל יוסף קארו ואוסף של ספרות שו"ת של רבני המקום). מבתי הספר בעיר הוצאו 250 ספרי תורה. על מלאכת ההחרמה ניצח דוקטור הנס היינריך. הספרים הוטמנו בארגזים שסומנו בראשי התיבות GSV. מקצת הספרים הוצאו לשרפה, ורק מעט ממה שנשלח לגרמניה נמצא אחרי המלחמה. ספריות אחרות נשדדו בידי ההמון לאחר שהחל גירוש יהודי סלוניקי למחנות ההשמדה במרס 1943. עוד שנים רבות שימשו אלפי ספרים ואנציקלופדיות בצרפתית, איטלקית וספרדית מקור של נייר אריזה לירקני העיר וסוחריה.

גם ארכיונים נשדדו, ובהם ארכיון הקהילה, ארכיון בנק איגוד, וארכיון "בני ברית", והגרמנים "ביקרו" גם במשרדה של ההסתדרות הציונית ברחוב ציפרוס. מקצת הארכיונים המוחרמים הוחזרו לאחר זמן מה. יחידת רוזנברג החרימה גם את כל מכונות הכתיבה שמצאה בידי יהודים.

מעצרים

ב-11 בדצמבר 1941, ביום שהכריזה ארצות הברית מלחמה על גרמניה, נעצרו אנשי צוות שעבדו במזכירות הקונסוליה האמריקנית ובהם שני יהודים – דוד טיאנו ועמנואל קרסו. השניים עונו עינויים קשים, וטיאנו הוצא להורג בירייה ב-7 בפברואר 1942 עם מיכאל קאזס, חבר פרלמנט קומוניסט לשעבר. קרסו שוחרר בעזרת קרוביו ששיחדו את הגרמנים. הוא הוברח לאזור האיטלקי והצטרף אחר כך לתנועת המחתרת. ב-30 בדצמבר 1941 נעצרו ונורו למוות דוד סולם ואלברט קרסו. בעת ההיא נעצרו גם קבוצות של צעירים יהודים ונלקחו לעבוד בבניית מסילת הברזל מחוץ לסלוניקי ובתחנת הרכבת בעיר עצמה.

משבר כלכלי

צבאות הכיבוש הגיעו לאזור בלא ציוד והחרימו מיד את מכרות הכרום ואת יבול התבואה, הכותנה והטבק בסביבות סלוניקי. בעיר עצמה שדדו הכובשים תכשיטים, רהיטים וסחורות למיניהן. משפחות יהודיות אולצו לפנות את בתיהן לגרמנים. האבטלה גברה, הייצור פחת, ונוצר מחסור חמור במזון. ליהודים לא היו קרובים וידידים בכפרים שיכלו לספק להם מצרכי מזון, והבצורת הקשה של שנת 1941 עוד החמירה את המצב. הכול הצטיידו בכרטיסי מזון שבעזרתם היה אפשר לקנות בחנויות המכולת ובמאפיות. תורים ארוכים נראו של הממתינים

לחלוקת לחם, מלח, או גפרורים. נוצר מושג חדש: שוק שחור. עם החרפת המצב הפך הקיצוב למחסור, וכשזה חרף – החלה תקופת רעב. בחורף הקשה של 1941-1942 מתו רבים ברעב – לפעמים עד 80 יהודים ביום. הקברנים היהודים לא הספיקו לקבור את כל המתים. הרעב גרם להתפשטות מחלות מידבקות, בעיקר שחין וטיפוס הבהרות. מלבדן סבלו התושבים מאנמיה, שחפת, ומחלות רבות אחרות. בדוח השבועי ששלח גואלפו זאמבוני, הקונסול הכללי של איטליה בסלוניקי, לנציגות איטליה באתונה בראשות פלגריו גיג'י, נזכר ההסגר על הרובע היהודי 151 בשל סיבות תברואה. פעולות דחופות של ניקיון וחיתוי ננקטו ברובע, ובעיתונות הגועים באמצעות אש. עוד נאמר בדוח שנפתחו מטבחים עממיים רבים, המספקים מזון ל-70,000 איש מדי יום ביומו.

וכך מתאר אלפונסו לוי את קשיי הימים ההם:

מצבנו הורע מיום ליום, מחירי המזון האמירו. הגרמנים החרומו מצרכי מזון בשביל הצבא. רוב אנשינו חיו מן היד אל הפה. חוסר העבודה גדל. הפניות לקהילה לשם קבלת תמיכה נתרבו והלכו וקופתנו ריקה היתה. אפילו פקידי הקהילה כבר לא קיבלו באופן סדיר את משכורתם. הכפלנו וגם שילשנו את התשלומים לקהילה, אולם בגלל הירידה המתמדת של ערך הדראכמה, לא עלה בידינו לאזן את תקציב הקהילה. דמי שכירות שקיבלנו מדירות הקהילה השכורות איבדו את ערכם. התושבים לא דייקו עוד בתשלומיהם. שאלתיאל קיבל רשיון מהגרמנים למכור חלק מאדמות הקהילה. זקוקים היינו לכספים בלי גבול כדי לסייע לבני קהילתנו במצבם הכלכלי הקשה.

בשל ריבוי המתים ברעב החליט ועד הקהילה היהודית לחדש את פעילות חברת "מתנות לאביונים" שנסגרה בראשית הכיבוש. באמצע 1941 העניקה החברה סיוע ל-200 ילדים, ואילו בשלהי 1942 כבר עלה מספר מקבלי הסיוע ל-2,000. מעריכים ש"מתנות לאביונים" והצלב האדום חילקו מדי יום ביומו 5,000 ארוחות וכן חלב ל-1,700 תינוקות. מטבחים לנזקקים נפתחו באיה פאראסקבי, ורדאר, רובע 6, רובע 151 והברון הירש. על פי מסמך סודי על הסיוע הבין לאומי שנתנו ארצות הברית ובריטניה באמצעות הצלב האדום נראה שהיהודים הופלו לרעה בחלוקת המזון והתרופות. יהודי סלוניקי למשל, קיבלו רק 5 אחוזים מן הכמות שהיו צריכים לקבל לפי שיעורם באוכלוסייה. בואם של פליטים יהודים מגרמניה, פולין, הונגריה ורומניה הוסיף על הנטל הכלכלי. לפליטים היו דרישות רבות, והגסטפו חייב את הקהילה היהודית לממן את כל צורכי קבוצת הפליטים. מלבד מעשי השוד והניצול, שהיו לעניין שבשגרה, התעללו הגרמנים ביהודים והשפילו אותם, ופגעו במורל של הקהילה היהודית. קצין גרמני שנקרה על דרכו של הרב חיים חביב ברחוב גילח לו מחצית מזקנו ואילצו להופיע כך בחוצות במשך שלושה שבועות. על התקופה שבין אביב 1941 לאביב 1942 כתב אלפונסו לוי:

שאלתיאל נכנס לתפקידו ברצינות רבה ובזכות עקשנותו מילאו אפילו הגרמנים אחרי דרישות אחדות של הקהילה. הדבר הרגיע קצת את פעילי הקהילה וסייעה בכך הנטייה האופטימית שלנו לפרש הכל לטובה. לשמחתנו הצהיר ראש ממשלת קוויסלינג היוונית, הגנרל [יורגוס] טסולאקוגלו, בפני עיתונאי כי ביוון אינה קיימת בעיה יהודית. בבוא הגנרל באביב 1942 לסלונקי הופיעה בפניו משלחת יהודית שחבריה היו הרב קורץ, יום טוב יקואל וסאבי שאלתיאל, כדי להודות לו על הצהרתו זו.

ב-12 במרס 1942, עם התקרב חג הפסח, פרסם הרב קורץ המלצות והוראות (בספרדית יהודית) – כיצד לקיים את החג גם אם מרוב היהודים נבצר להשיג מצות. הוא המליץ להשתמש בקמח תירס, תפוחי אדמה, אורז, פירות, ירקות ירוקים וקטניות – שכן כל אלה אינם חמץ.

ביוני 1942, בגלל חשש מפלישה, עצרו הגרמנים בני ערובה. הם עצרו בפעם השנייה את הרב קורץ, יהודי יחיד בין מאות בני ערובה – בנקאים, יועצים משפטיים, אנשי אקדמיה ותעשיינים. הוא שוחרר רק ב-2 באוגוסט. בתוך תקופת מאסרו היתה "השבת השחורה".

"השבת השחורה" בכיכר החירות (Platia Eleftheria), יולי 1942

בראשית קיץ 1942 נמסר המנהל האזרחי של האזור לידי דוקטור מקסימיליאן מֶרְטֵן. הלה היה נתון למרותו של המפקד הצבאי של אזור סלונקי-אגאיס ותיאם את פעולותיו עם ראש הגסטפו והס"ס בסלונקי.

ב-9 באפריל 1942 דיווח הקונסול האיטלקי בסלונקי על גיוסם של אזרחים למאמץ המלחמתי הגרמני, בפקודת מושל העיר. צו הגיוס ושמותיהם של 300 הפועלים היוונים שנקראו להתגייס פורסמו בעיתונים היוונים בעיר. הצו הורה להם להתייצב במשרד העבודה בנמל בתוך 24 שעות מפרסום ההודעה. במקביל הורה הגנרל פון קֶרְנְסְקִי, המפקד הגרמני של סלונקי, לכל היהודים בני 18 עד 45 להתייצב בכיכר אֶלְפֶטְרִיָה (כיכר החירות) ביום שבת, 11 ביולי 1942, בשעה 8 בבוקר. עד מהרה נודע לציבור שהשלטונות דורשים להכין רשימה של כל היהודים הכשירים לעבודה כדי לגייסם לעבוד אצל מילר, הקבלן הגדול ביותר לעבודות צבאיות, שניצל עובדי כפייה לבניית כבישים, שדות תעופה ומתקנים אסטרטגיים שונים. "הגיע הזמן" – כך הכריזה כותרת באחד מעיתוני סלונקי – שהיהודים יחדלו לחשוב שהם בעלי זכויות יתר - הנה גם הם מגויסים עתה לעבודה". הפקודה לא חלה על היהודים בעלי נתינות איטלקית וספרדית. שאלתיאל, נשיא הקהילה, פנה אל הגסטפו והצליח להוציא מרשימת המגויסים לעבודות הכפייה את פקידי הקהילה, הרבנים, המורים, וחברי ועדות העזרה. ב-11 ביולי 1942 התייצבו בכיכר החירות כ-6,500 יהודים מבוגרים (על פי מקור

אחר היה מספרם (8,500-9,000). לבושים בבגדי השבת שלהם עמדו האנשים בכיכר הממוקמת בקרבת חוף הים ומשרדי המכס, שעות ארוכות בשמש היוקדת, ועל גגות הבתים שמסביבם ניצבו חיילים גרמנים חמושים במקלעים. מ-8 בבוקר ועד 2 אחרי הצהריים הספיקו הגרמנים לרשום 2,500 איש בלבד. לכל אדם שנרשם נמסר כרטיס שבו צוינו שמו, מקצועו, כתובתו ומספרו הסידורי. נאסר על המתכנסים לכסות את הראש, להרכיב משקפי שמש, ואנשים הוצאו מן השורות כדי לעשות תרגילי התעמלות בפקודה. הגרמנים היכו אותם וירקו עליהם, התיזו עליהם מים ושיסו בהם כלבים. אמבולנסים של הצלב האדום הבין לאומי הוזמנו כדי להעביר את הפצועים לטיפול. במשפט אייכמן סיפר יצחק נחמה שהגרמנים היכו אותו ואילצוהו לכופף את ברכיו שש שעות, ולאחר מכן היה חולה שבועות אחדים. רבים התעלפו, ויהודי אחד, טבת שמו, לא עמד בסבל ונפח את נשמתו. שחקניות גרמניות מתאטרון צבאי השקיפו בעניין אל הכיכר מן המרפסות שמסביב, צילמו את האירועים והתלוצצו. פפו כהן, פרופסור למתמטיקה, העיד שראה גברות גרמניות מצחקקות בהנאה מן החלונות והמרפסות של מלון ריץ.

נציג הצלב האדום הבלגי איים על השלטונות הגרמניים שידווח על ההתעללות למפקד הכוחות הגרמניים בבלקן. בשעה 2 אחרי הצהריים הורו הגרמנים ליהודים להתפזר, ומי שעדיין לא נרשמו נאלצו לחזור לכיכר ב-13 ביולי. הפעם הניחו למתייצבים לחבוש כובעים, אבל כל מי שסיים את תהליך ההרשמה הוכרח לזחול מאה מטר. ארבעה ימים נמשכה ההרשמה. הנרשמים קיבלו כרטיסים אישיים ממוספרים והיה עליהם לעקוב אחר מודעות בעיתון כדי לדעת מתי עליהם להתייצב לעבודות הכפייה. כמעט שום גורם בסלוניקי לא מחה על היחס ליהודים, לא האיגודים המקצועיים ולא חוגי האוניברסיטה. למחרת "השבת השחורה" ייחד אחד מעיתוני סלוניקי את כל העמוד הראשון ליהודים, ועם התיאורים פרסם גם תצלומים וקריקטורות.

אחרי האירוע בכיכר החירות התרה הגסטפו בראשי הקהילה שיינקטו נגדם אמצעים חמורים אם יוסיפו להפיץ ידיעות על מעשי התעללות ואכזריות שנעשו נגדם.

מחנות עבודה

היהודים יועדו בראש ובראשונה למלא את מקומם של הכפריים היוונים ולעבוד בסלילת כבישים שחיברו את סלוניקי לקטריני וללריסה, כדי לשחרר את הכפריים (כ-5,000) לעבודות חקלאיות. בדוח השבועי של הקונסול הכללי האיטלקי בסלוניקי לנציגות באתונה נמסר שהקבוצה הראשונה של עובדי הכפייה היהודים כללה 450 איש, ואחר כך נוספו עוד צוותים. קודם ליציאתם נשלחו לבדיקה רפואית, אבל כמעט כולם נמצאו כשירים לעבודה, ובכללם נכים וחולי לב. רכבות מיוחדות, בפיקוח קצינים מחיל המילואים של צבא יוון, הביאו את העובדים שנדרשו להצטייד בבגדים ובשמיכות, אל מחנות העבודה במקומות שונים כגון

קטריני (Katerini) – 600 איש, ליטוחורון (Litochoron) – 400 איש, לפטוקריה (Leptokaria) – 600 איש, דקסמנס (Dexamenes) – 200 איש, ולשדה התעופה של סֶדֶס (Sedes, Sedhes) – נקראת היום טרמי – Thermi, היא שדה התעופה של סלוניקי, הממוקם בחצי האי כלקידיקי) – 200 איש. נודע שגם מחצבות סדס (Sedes), נארס (Nares) ואולימפיה (Olympias) קיבלו צוותים מצוידים היטב. יהודים צורפו גם לקבוצות עבודה שאורגנו על ידי קבלנים סמוך לווריה ולקטריני. התנאים במחנות העבודה, מקצתם באזורי ביצות בלא תנאים סניטריים כלשהם, היו קשים מאד. עובדי הכפייה היהודים, שלא הורגלו בעבודות מן הסוג הזה, עבדו כ-12-10 ביום וישנו על הארץ או באורות. המזון היה דל ולא היו מים די הצורך. לעיתים, לאחר שסיימו את מכסת יומם, הוטלו עליהם משימות נוספות על חשבון שעות השינה, כגון פריקת חצץ מקרונות. מלבד הקשיים הפיזיים הכבידה עליהם מאוד התנהגותם האכזרית של הקאפו הפולנים שהובאו לפקח על העובדים. אחד מעובדי הכפייה, ניצול השואה דוד אהרון מסלוניקי, סיפר שעבודתם במחנה העבודה נמשכה כחודשיים. העבודה הייתה קשה ביותר: היה עליהם לחפור חפירות ולסלול דרכים, ורבים נספו בשל התזונה הלקויה והעבודה המפרכת. במחנה היו גם פועלים נוצרים, אבל הללו באו מרצונם וקיבלו תשלום על עבודתם. דוד אהרון עמד בראש מבצע בריחה של כ-45 צעירים משדה התעופה שבו עבדו. המבצע עלה יפה והבורחים הצטרפו למחתרת. אף אינטו שמשי מסלוניקי, שנעצר ביולי 1942 ונשלח עם עוד כ-150 צעירים מסלוניקי למחנה כפייה בוואוואדוס (Vavados) שבחצי האי כלקידיקי, ברח בספטמבר והחל מדצמבר פעל בשורות המחתרת. כינויו המחתרתי היה "מכבי". באפריל 1943 נתפס ונשלח למחנה כפייה בתבץ, שממנו ברח באוגוסט 1943 וחזר לפעילות מחתרתית עד תום המלחמה. ממחנה תבץ ברחו בין אפריל לאוגוסט 1943 לפחות עוד 25 צעירים יהודים.

סרינה שאלתיאל (לבית ונציה) סיפרה שזכורים לה שני שירים בספרדית יהודית, פרי עטם של שני צעירים מסלוניקי, מוריס חיים ושארל גטיניו, המספרים על התנאים הקשים במחנה בלפטוקריה, ועל הכופר שהבטיחה הקהילה לשלם תמורת שחרור הבחורים מן המחנה. השירים המתורגמים הופיעו בספרה של מרים נוביץ' על שואת יהודי יוון. בשל תנאי התברואה הקשים פשטו במחנות המלריה, קדחת הטיפוס וטיפוס הבהרות. אבל במקומות אחדים פיקחו על העבודה גורמים צבאים איטלקיים וגם מפקחים יוונים, ושם זכו היהודים ליחס נאות ואנושי ורבים הצליחו לברוח. היו כפריים שעזרו ליהודים במחנות וסיפקו להם מזון תמורת מוצרים אחרים. על פי הדיווח השבועי של הקונסול הכללי האיטלקי, עד ל-19 באוגוסט נשלחו לעבודה לפחות 2,000 פועלי כפייה יהודים. חודשיים אחר כך עלה מספרם ל-3,000 ועוד 2,000 היו רשומים ומועמדים לשילוח.

כאמור, בין יולי 1942 לאוגוסט 1943 היו ניסיונות בריחה רבים מן המחנות, ורבים מן הבורחים נתפסו ונורו מיד לאות אזהרה לאחרים.

משנודע לקהילת סלוניקי על התנאים במחנות הזדרזו פרנסי הקהילה להקים ועדה שטיפלה במשלוח תרופות וחבילות מזון. גם רופאים יהודים נשלחו מטעם הקהילה היהודית בסלוניקי כדי לסייע לאנשים, אבל הללו באו למחנות בלי ציוד וכמה מהם אף נדבקו במחלות.

ב-20 באוגוסט 1942 הציע הקבלן מילר לנשיא הקהילה היהודית שאלתיאל למנות ועדה מיוחדת בחסות הקהילה היהודית שתפקידה יהיה לגייס פועלים יהודים לעבודות כפייה, לפקח על תנאי עבודתם ולטפל בענייני התברואה והבריאות של הפועלים. הוחלט להקים ועדה של ארבעה חברים שתקשר בין המפקדה הצבאית של סלוניקי-אגאי לבין הקהילה היהודית. לחבריה היתה גם סמכות לתת פטור מחובת גיוס תמורת תשלום כופר. בישיבות של חברי הוועדה השתתף הקבלן מילר, וכל החלטותיה היו טעונות אישור מפקדת הצבא של סלוניקי-אגאי.

את ההצעה אישר ד"ר מרטן, ראש המינהל האזרחי, ב-29 באוגוסט 1942. הוועדה שחבריה היו עורך הדין יום טוב יקואל, שלמה (סלומון) עוזיאל, יצחק אנג'ל וסאבי פילוסוף, החלה בפעילותה, ותנאי התברואה במחנות העבודה השתפרו מיד. פטור ניתן לראשי משפחות גדולות, לנכי מלחמה, ואחר כך גם לתלמידי גימנסיות ולסטודנטים באוניברסיטה, תמורת סכום של מיליון דרכמות לפחות. העשירים והאמידים חויבו בתשלומים גדולים יותר, לפי השומה שקבעה הוועדה. בתוך עשרים יום גויסו 3,000 עובדים נוספים. סכום הכופר הקיבוצי נקבע למיליארד דרכמות לפחות. ביומנו ציין יקואל ש-500 איש מקרב 3,000 המגויסים חויבו בתשלום כופר; 100 שוחררו (נפגעי מלחמה, בעלי משפחות מרובות ילדים) ו-600 נדחו לזמן מה, ובהם תלמידים, סטודנטים, אחים של מגויסים, פקידי הקהילה ופקידי המוסדות. כופר בסך 300 מיליון דרכמות הופקד בבנק הלאומי, בחשבון מיוחד של הקהילה.

שלטונות הצבא הגרמני שלחו מאות עובדים לכלקיס, מקום שנודע לשמצה בשל אכזריותם של המשגיחים הקבלנים כלפי העובדים היהודים. בורחים שנתפסו הוצאו להורג. חברי הוועדה החליטו לבקר במחנות העבודה בקטריני, בִּמְת'וֹנִי (Methoni), לאונוברג'י, גִּידָה (Ghida) ואַגְדִּיו דימטרי (Agios Simitrios), ומצאו שם ליקויים רבים. רוב העובדים לא היו מתאימים לעבודה ותפוקתם היתה דלה מאוד. תנאי העבודה היו קשים: המשגיחים נהגו באכזריות רבה בפועלים, תנאי הדיור היו עלובים, המזון היה מועט ואיכותו גרועה. מקצת המחנות היו באזורים נגועים בקדחת – בסביבות גידה (כ-5 ק"מ מסלוניקי), למשל חלו בקדחת 20%-60% מן העובדים, ובהיעדר תרופות וטיפול רפואי גדלה התחלואה. כשהתקרב החורף היה צורך לדאוג לאספקת ביגוד חם ושמיכות. לדברי יום-טוב יקואל נפטרו בחודשיים וחצי הראשונים 3% מן העובדים. מעריכים שבחודש אוקטובר נפטרו במחנות העבודה כ-250 עובדים, ובסך הכל נספו תוך ארבעה חודשים כ-700 איש (על פי עדות אשר מואיס).)

תשלום כופר והפקעת שטח בית הקברות היהודי

עד מהרה התברר לכל הנוגעים בדבר שהפועלים היהודים אינם כשירים לעבודה ויש להחליפם בפועלים מקצועיים. מילר הציע למפקדה להגדיל את סכום הכופר כדי לשכור פועלים יוונים מקצועיים מאזורי ההרים ומן האיים במקום הפועלים היהודים. לדברי יקואל דרש מרטן בתחילה דמי כופר גבוהים מאוד, אבל לאחר שראשי הקהילה היהודית התמקחו עמו הסכים להקטין את הסכום בתנאי שהקהילה תוותר על זכויותיה על בית הקברות העתיק שלה. ב-16 באוקטובר 1942 העלה הרב קורץ את ההצעה לדיון לפני מועצת רבני הקהילה, ואחרי דיון סוער נוסחה תשובה בזו הלשון:

הקהילה מכירה בהשתדלות המפקדה הצבאית הגרמנית להשגת פתרון משביע רצון למען הפסקת עבודת הכפייה של היהודים, אולם איננה יכולה לקשור את בעיית בתי הקברות היהודיים, שהיא דתית טהורה, עם בעיית משא ומתן כספי ולהעמיד על ידי כך את בית הקברות כנושא למקח וממכר.

ב-18 באוקטובר דנה הוועדה בהחזרת 3,000 הפועלים שפוזרו בהרים ובאזורים חקלאיים מרוחקים. התחבורה בתנאי מלחמה היתה קשה והרכבת של יוון סייעה במבצע החזרתם של הפועלים. הוועדה התקשתה לשכנע את נכבדי הקהילה לשלם את הסכום שנקבע. תרומות ומלווה מקופת הקהילה לא הספיקו, וכן היה קשה לשכנע את הנתינים הספרדים והאיטלקים. אבל לאחר שנאסרו שלושה מנכבדיהם שסירבו לשלם נשברה ההתנגדות. בינתיים ירד ערך הדרכמה ירידה תלולה, ועל כן הוחלט לפנות אל הבנק הלאומי ולבקש הלוואה בערבות של נכסי דלא נידי של הקהילה. לאחר שנאסף סכום של כ-500 מליון דרכמות הוחלט להנהיג שיטת מיסוי המבוססת על מקצועותיהם של בני הקהילה, ולכלל מקצוע מונתה וועדה מייעצת שאף בדקה את ספרי האחוזה, כדי לברר פרטים על נכסי דלא נידי של הנישומים.

אף על פי כן הבינו ראשי הקהילה שאם לא תהיה בררה יאלצו להיכנע לרצון שלטונות הכיבוש בעניין בית הקברות. אשר לתשלום הכופר, בסופו של דבר הוסכם על תשלום לשיעורין עד 15 בדצמבר 1942. השתדלנים בעניין הכופר היו הדוקטור קורץ, שאלתיאל כהן, יקואל, יצחק אנגל, סאבי פילוסוף, יצחק אמרילו, אלברט ארדיטי, אברהם לוי, שם טוב אללוף, אלברט פרנס, סם ארדיטי, אלי מולכו, סולומון עוזיאל, ז'ול נאר מנכבדי "בני ברית". דמי הכופר נקבעו עפ"י הערכת הרכוש, והוטלו לא על נתיני יוון בלבד, אלא אף על בעלי נתינות זרה. בשל הבעיות הצפויות בגבייה נקבע שהמפקדה הצבאית הגרמנית תעזור בגיוס הסכום ותפעיל אמצעי כפייה נגד סרבנים.

ועד הקהילה הוזמן לשתף פעולה עם העירייה בדחיפות לשם מסירת בתי הקברות היהודיים לידי השלטונות וכדי לקבוע את מקומם של שני בתי קברות חליפיים, האחד במזרח העיר,

בשכונת טומבה, והאחר במערב העיר, באזור זייטינליק. נקבע תאריך לביצוע הפקודה, והשלטונות איימו להרוס את בתי הקברות ולהוציא מהם את אבני המצבות. ימים אחדים לאחר מכן נאסר לקבור מתים בבתי הקברות הישנים. ועדה מיוחדת בראשות הרב הראשי קורץ החלה לטפל בהעברת העצמות (לעתים בתיאום עם המשפחות), בשמירה על מצבות בעלות ערך, באספקת חומרי בנין ובארגון בתי הקברות החדשים. הויתור על בית הקברות העתיק של סלוניקי היה מן האירועים הכאובים ביתר ליהודי העיר, ופגיעתו הרגשית היתה חמורה ועמוקה מאד. ב-6 בדצמבר 1942, על פי פקודה מפורשת של דוקטור מרטן, פלשו לבית הקברות 500 פועלים יוונים. כל הקברים חוללו, לוחות המצבות נשברו, ועצמותיהם של אלפי מתים פוזרו בשטח. כך נהרס בית הקברות העתיק בקנאות ובזריזות, ובתוך ימים אחדים דמה המקום למחצבת שיש והיה פתוח לכל החפץ בלוחות שיש לצרכיו השונים: כחומר לבניין לבתים ולכנסיות, לתיקון רחובות ולריצוף חצרות וברכות.

יהודי סלוניקי האשימו את היוונים בהפקעת בית הקברות שלהם. לטענתם היה זה ואסיליס סימונידס, מושלה הכללי של מקדוניה שהציע את הרעיון לגרמנים. המעשה הברברי הזה לא נעשה אפוא ישירות על ידי הכובשים, כי אם באשמת פקידים יוונים שניצלו את ההזדמנות של הכיבוש הגרמני כדי לעורר מחדש את עניין הפקעת בית העלמין. עניין זה היה בדיון מזה שנים והצדדים אפילו הגיעו לידי הסכמה שעל פיה תתחייב העירייה להקצות שטח לבית עלמין חדש, ובישן יפסיקו לקבור. לאחר הכיבוש עלה שוב עניין בית הקברות לסדר היום, וכאמור הוא הופקע ונהרס.

שלהי שנת 1942

אווירה של חרדה שררה בקהילה היהודית בעקבות האירועים בקיץ 1942. כבר באמצע יולי דיווח הקונסול האיטלקי שכמעט כל עשירי היהודים בסלוניקי (לפחות 1,200 איש) עברו לאזור האיטלקי באמצעות תעודות זהות מזויפות או בדרכים אחרות. חלקם חזרו אחר כך לעיר. על הקשיים העיד אשר מואסיס שעזב את סלוניקי ב-3 במרס 1941 יחד עם יצחק אנג'ל נשיא הפדרציה הציונית של יוון. הוא הציע לרבים ללכת בעקבותיו לאתונה, ברם מסתבר שהשר קוסטס מניאדקיס, הממונה על הסדר הציבורי מנע מרבים לעשות כן. מאמרי שטנה ועלבון הופיעו בעיתונות היומית, שהיתה בפיקוח של הגרמנים. ב-9 בנובמבר 1942, למשל, הופיעה בעיתון יוני הכותרת: "היהדות הבין-לאומית תיעלם מאירופה". ובחיבור פסבדו-היסטורי על יהודי סלוניקי הציע המחבר לפתור את בעיית היהודים בסלוניקי על ידי שילוחם באניות משא למקומות מרוחקים מיוון. בקיץ ההוא שונו כל שמות הרחובות היהודיים והוחל בפעולות שרירותיות כלפי יהודים, שאמנם לא היו בעלות אופי של מדיניות כללית, אבל כל אחת מהן היתה בבחינת פגיעה אישית קשה ביותר. הנפגעים היו יחידים או סקטורים מסוימים באוכלוסיה, כגון בעלי הקולנוע היהודים, שמשדד התעמולה הגרמני דרש מהם

להעביר את הבעלות על נכסיהם לתושבים נוצרים, בעיקר ליוונים פליטי אסיה הקטנה. פעולות אחרות היו גירושם של 15 בעלי חנויות בשוק המרכזי והחרמת כל המחסנים של מפעלי הנייר בעיר, שהיו כולם בידי יהודים, וכל בתי הדפוס היהודיים.

מינוי הרב הראשי צבי קורץ לראש הקהילה

ב-11 בדצמבר 1942 מינו הנאצים את הד"ר צבי קורץ, הרב הראשי, ליושב ראש הקהילה. הוא התנה את מינויו בכך ששישה חברי ועדה נוספים ישאו באחריות קולקטיבית: סאבי פילוסוף, ז'ול נאר, אלי בנבנישתי, סולומון עוזיאל, אלברט ג'יניאו ויצחק אנג'ל, ולאחר ששני האחרונים מיאנו להשתתף צורף במקומם בניקו שאלתיאל. לאחר המלחמה העידה אלמנת קורץ כי בעלה אולץ לקבל את התפקיד. על פי צו הגסטפו קיבל יצחק שאקי תפקיד במזכירות הקהילה. פעילותה של "הוועדה המרכזית לתיאום הסעד הסוציאלי" הוגבלה והחברים עסקו בעיקר בגיוס כספים להשלמת הכופר לשם שחרור פועלי הכפייה היהודים. לאחר שנאספו מיליארד וחצי דרכמות הוחלט לשגר משלחת לאתונה, כדי לגבות שם את הסכום שנדרשו לשלם סלוניקאים לשעבר, תושבי אתונה.

הפתרון הסופי

בוועידת ואנזה ב-20 בינואר 1942 נכללו יהודי יוון בפעם הראשונה במפורש במסגרת הפתרון הסופי. בקיץ החל משרדו של אדולף אייכמן ללחוץ על משרד החוץ ודרש לנקוט אמצעים נגד יהודי יוון. באופן מעשי, הפעולה התבצעה בשני שלבים, האחד במהלך אביב-קיץ 1943, והשני באביב-קיץ 1944 – בסדר ובשיטתיות. בראשית קיץ 1942 הגיע לסלוניקי ד"ר מקס מרטן (Max Merten) לשמש יועץ לעניינים אזרחיים של הממשל הצבאי של אזור סלוניקי-אגאי. ביולי כתב אחד מאנשי אייכמן למשרד החוץ שהגיע הזמן להנהיג את חוקי הגזע ביוון משום שהיהודים עוסקים שם בשוק שחור וגורמים נזק לאוכלוסייה המקומית ולצבא הכיבוש. זו היתה הטענה הרגילה ששימשה עילה להנהיג את חוקי הגזע, אם כי לא בכל מקום הצליחה המדיניות הזאת, כפי שהוכח באיטליה גופה. גם במקומות הכיבוש שלהם לא נטו השלטונות האיטלקיים לשתף פעולה עם הגרמנים בעניין זה.

כאמור לעיל, בחודשי הקיץ התנהל משא ומתן קדחתני להשיג את סכומי הכופר הגבוהים שנדרשו מהקהילה תמורת שחרור הפועלים היהודים ממחנות העבודה. פעולות אלו לא היו אלא תחבולה שנועדה לטשטש את כוונתם האמיתית של הגרמנים ולסחוט את הקהילה היהודית. אחרי ששולמו הכספים הדרושים והופקע בית הקברות הוחל בצעדים האחרונים לקראת השילוחים למחנות ההשמדה. השלב הראשון היה הוצאת הצווים בהשראת חוקי נירנברג. בינואר 1943 החלו ההכנות המעשיות תוך שיתוף פעולה הדוק בין משרדו של אייכמן למחלקתו של מרטין לותר במשרד החוץ. בסוף ינואר הגיע לסלוניקי רולף גינטר (Rolf

(Gunter), סגנו של אייכמן, כדי לארגן את ביצוע הגירוש. לותר הורה לקונסול הכללי בעיר לתמוך בגינטר וכן לשכנע את שלטונות הצבא להירתם למבצע. לדברי גינטר נידונה תוכנית השילוח של היהודים בראשית ינואר באתונה עם נציג משרד החוץ ביוון ועם מפקד הצבא של אזור סלוניקי-אגאי. עניין התחבורה סוכם אז. בראשית פברואר הגיע לעיר דיטר וסליצני (Dieter Wisliceny), האובר-שטרומפירר של הס"ס, בהוראת אדולף אייכמן, כדי לעמוד בראש מבצע השילוח של יהודי סלוניקי למחנות ההשמדה בפולין. הוחלט לצרף אליו את אָלוֹיס בְּרוּנֶר (Alois Brunner), שעד אז פעל בווינה והיה ממונה על חיסול היהודים שם. בסלוניקי פעלו השניים במשותף עם הממשל הצבאי, ותחת פיקוחם פעלה המחלקה המיוחדת של הס"ס שקבעה את בסיסה בביתו המוחרם של התעשיין יקואל ברחוב וְלִיָּרִיו 42. הקהילה נדרשה לספק להם כלי בית, שטיחים, חומרי הסקה, ורהיטי משרד. על הבית הונף דגלה המיוחד של המחלקה. כך הוכנה התשתית לגירושם של כ-50,000 מיהודי סלוניקי.

הצווים בהשראת חוקי הגזע של נירנברג וריכוז היהודים בגטאות

השלב הסופי בהשמדתה של קהילת סלוניקי ראשיתו בצו M.V.1237 מיום 6 בפברואר 1943, הממוען אל הקהילה היהודית וחתום בידי ד"ר מרטן. במסמך הזה מצווים כל היהודים מבני חמש ומעלה לשאת על בגדיהם סימן היכר – הכוכב הצהוב, ולעבור להתגורר ברבעים מיוחדים, כלומר בגטאות, על חשבונם. פטורים מחובות אלה יהודים בעלי נתינות זרה (איטלקים, ספרדים, טורקים וכו') בעלי דרכון בר תוקף. היהודים חויבו לבצע את ההוראה עד 25 בחודש ולשאת בכל ההוצאות הכרוכות בכך, והקהילה חויבה לשאת בהוצאותיהם של מעוטי היכולת. ב-8 בחודש זומן הרב קורץ אל שלטונות הכיבוש וקיבל מידע על ההוראה, וכינס מיד את הוועד המרכזי של הקהילה עם עוד עסקנים. בתזכיר שניסח עורך הדין יום טוב יקואל הציעו חברי הקהילה שני מקומות ריכוז בתור גטאות. מונו שתי ועדות שתפקידן היה לערוך מפקד של האוכלוסייה היהודית ולמסור לכל יהודי תעודת זהות כתובה ביוונית ובגרמנית וטלאי צהוב. מאות מתנדבים באו לסייע לוועדות בעבודתן, ובהם תלמידי בתי הספר.

שבוע לאחר מכן הוצא הצו השני. צו M.V.1517 מ-13 בפברואר 1943 כולל שני חלקים, האחד מיועד לקהילה היהודית והאחד לרב קורץ יושב ראש הקהילה. החלק המיועד לקהילה כולל הוראה האוסרת על היהודית להחליף את מקום מגוריהם בלא רשות – דינם של מפרי הוראה זו מוות בירייה לאלתר. החלק הזה גם מפרט את הפקודה הראשונה ומסביר שאסור ליהודים להיכנס לרחובות מרכזיים מסוימים, לנסוע בתחבורה הציבורית, להשתמש בכלי רכב כלשהם ולצאת מבתיהם אחרי שקיעת החמה. מכשירי הטלפון יוצאו מבתי היהודים (להוציא רופאים וחברי מועצת הקהילה) ויימסרו לחברת הטלפונים. כל הפרה של הפקודה

דינה מוות ביריה. בחלק השני מצווה הד"ר קורץ להביא את ההוראות לידיעת הקהילות שבאזור הפיקוד סלוניקי-אגאי, כלומר קהילת לנגדה, וריה וקסטוריה.

בצו שלישי מ-17 בפברואר 1943, הממוען אל הד"ר קורץ, חויבו על היהודים לסמן בגרמנית וביוונית את בתי העסק והחנויות שבבעלותם או בניהולם בשלט בולט הנושא את השם "חנות יהודית". גם מקומות עבודה של בעלי מקצועות חופשיים סומנו בדרך זו. החל ב-25 בחודש נדרשו היהודים לסמן גם את כל הדירות וחלקות הקרקע שבבעלותם בשלט שעליו מגן דוד על רקע לבן. בבתי דירות שכל דייריהם היו יהודים סומנו השערים החיצוניים בלבד. ב-25 בפברואר יצא עוד צו שאסר על היהודים להשתייך לארגון או איגוד כלשהו מ-5 במרס ואילך.

מאמץ עילאי נדרש מן הקהילה כדי לעמוד בלוח הזמנים הצפוף שקבעו הגרמנים. אלה איימו בעונשים חמורים והוכיחו את קפדנותם, והחששות היו רבים. יום טוב יקואל מספר ש"ריבוי הפקודות, חומרתן ומהירות הביצוע מחד גיסא, והבעיות המרובות והמסובכות שנוצרו עקב מילוי ההוראות בקרב אוכלוסייה בת 50,000 נפש מאידך גיסא, לא הותירו לחברי ההנהלה כל שהות לדון במצב ביישוב הדעת". בשבועיים שבין 10 ל-25 בפברואר הורחקה מעבודתה הוועדה המרכזית לתיאום הפעולות הסוציאליות, והנהלת הקהילה בראשות הד"ר קורץ, כך טוען יקואל, ביצעה "בצורה עיוורת וללא ערעור, ויכוח או שינוי את פקודות הס"ס". ההנהלה היתה ממונה מטעם הגרמנים על כל ענייני הקהילה, ומשימותיה הדחופות ביותר היו עריכת המפקד, תפירה של יותר מ-100 אלף טלאים בקוטר של 10 ס"מ, הכנת תעודות זהות וחלוקת הדירות בגטאות. ב-26 בפברואר קיבל אייכמן דוח על ביצוע הצווים המזכרים לעיל, על פי מידע שהעביר הקונסול הגרמני הכללי בסלוניקי. בדוח צוין שכל הפקודות, לרבות תפירת אלפי טלאים (כל יהודי אולץ לענוד טלאי על המקטורן ועל האדרת, גם ברחוב וגם בבית) וההעברה לגטאות, בוצעו במהירות מפליאה.

שלושה גטאות הוקמו בסלוניקי, מהם שניים פתוחים והשלישי, שכונת הברון הירש, היה למחנה מעבר גדור ושמור היטב לכל היהודים בדרכם ל"מזרח". רובע זה היה קרוב למסילת הברזל. המעבר לגטאות היה קשה ביותר: "היה זה גירוש קיבוצי של אלפי משפחות מבתיהן והעברתן לבתים אחרים בתנאי צפיפות איומים", כך כתב יום טוב יקואל. הגרמנים פיקחו על ביצוע הוראותיהם באמצעות גוף שהקימו והיה על טהרת היהודים – המשטרה היהודית, שמנתה 250 איש, רובם בוגרי צבא ומפקדים זוטרים, וכמה פליטים ממרכז אירופה. בהקמת המשטרה, כפעולותיהם האחרות, משתקף מעשה הרמייה המחושב והמתוכנן היטב של הגרמנים, שהבטיחו ליהודים אוטונומיה אזרחית ומסחרית בגטאות. עד מהרה התבלטה המשטרה היהודית בקשיחותה. בראשה עמד ז'אק אלבלה, שהיה דובר גרמנית ומקורב מאד לגרמנים, ויום יום היה מדווח לממונים עליו על מעשיו. בפעולות נעזר אלבלה ברוקח אדגר קוניו. בין אנשי המשטרה היהודית נודע לשמצה ויטל חסון, שבראשית הכיבוש סחר בשוק השחור וסיפק לגרמנים מצרכים תמורת טובות הנאה. בשבועות האחרונים לקיומה של יהדות

סלונקי נודע חסון במומחיותו במציאת יהודים מסתתרים והסגרתם לידי הגסטפו. הרב צבי קורץ היה נתון ללחץ מתמיד של הגרמנים ונענה לדרישותיהם מתוך הרגשה של שליחות ואחריות לגורל הקהילה. הוא לא חזה שהמשטרה היהודית תהיה לזרוע המבצעת של הגרמנים ותעודד מעשי טרור. בסוף פברואר 1943 נצטוותה קהילת סלונקי לרשום את כל נכסי חבריה. ב-1 במרס פורסמו הסברים בספרדית יהודית על אופן מילוי הצהרות הון. ביצוע הגזרה הוטל על ועדה שחבריה היו בעיקר בנקאים. כל משפחה קבלה טופס הצהרת והוראות מפורטות כיצד למלא; אב כל משפחה חויב להפקיד הצהרה בשני עותקים. הדיווח כלל הערכת נכסי נידי ונכסי דלא-נידי; חפצי ערך, מניות, מזומנים, סחורות שונות, רהיטים, שטיחים, חפצי אמנות, תכשיטים, כלי מטבח, פריטי לבוש ועוד. ב-5 במרס 1943 פנה הרב אל בני עדתו בדברי הרגעה; הוא ביקש שיסמכו על מנהיגי הקהילה, עודדם להמשיך בעבודתם הרגילה ולשמור על קור רוח, הזהירם שלא ייתפסו לבהלה ולא יאמינו לשמועות. למחרת, 6 במרס, נאסרה היציאה מן הגטאות. כל החנויות בגטו ומחוצה לו נחתמו. ב-8 במרס הותר לכמה סוחרים להגיע לחנויותיהם, אך זאת כדי למסור סחורות ואת מפתחות החנות.

התנאים בגטאות היו קשים ביותר. הצפיפות היתה איומה – בכל דירה התגוררו 3 עד 6 משפחות, ולעיתים הצטופפו 30 איש בשטח של 16 מ"ר. הצפיפות גרמה להתפשטות מחלות ולעלייה בשיעור התמותה. לשכונת הברון הירש, שלפני המלחמה התגוררו בה 2,500 איש, נוספו בבת אחת 1,700 איש. השכונה הוקפה חומת עץ ועליה הותקנה גדר תיל. לילות שלמים הוחזקו האנשים בתוך החצרות וברחובות והמתינו שיעבירו אותם ל"אי שם". גם השכונות האחרות היו לגטאות והוקפו גדרות תיל. מן הימים ההם בסלונקי נותרו מכתבים אחדים של נעמה, תושבת העיר, שכתבה לבניה באתונה. היא התכוונה להצטרף אליהם ולא עלה בידה, ונראה שצורפה למשלוח שיצא מסלונקי לאושוויץ ב-13 באפריל. בזמן שכתבה את מכתבה הראשון, בין 5 ל-7 במרס, כבר נותק הקשר בין הקהילה היהודית לחלקי העיר האחרים. השמועה אמרה שהגרמנים מתכוונים להעביר את התושבים היהודים להתיישבות מחדש בקרקוב שבפולין, וועד הקהילה ניסה להשקיט את הרוחות. נעמה מציינת שהמאורעות מתרחשים במהירות מסחררת, ומספרת על הציפייה הקשה ביום ובלילה ועל תחושתם של היהודים, שהיא כתחושתו של נידון למוות ששעתו האחרונה קרבה ובאה. בלילה הכל ישנים בבגדיהם, שמא יבואו לקחתם ולא תהיה להם שהות להתלבש. במכתב מ-8 במרס היא כותבת שמה שראו עיניה בשבוע שחלף לא ראתה עד כה אלא בסרטים בלבד, או קראה עליהם בספרי היסטוריה. כבר שבועיים שאין הם פושטים את בגדיהם וממתינים להישלח, מוכרים את כל חפציהם ומבזבזים כסף "כמו מים", אורזים חבילות לדרך ומתפללים.

ב-7 במרס זומנו כ-100 איש, כולל בעלי אזרחות זרה, לאספה בבניין הקהילה, כדי לשמוע מפי הרב קורץ את הודעות שלטונות הכיבוש. קצין גרמני הודיע תחילה שהיתה תוכנית לקחת את הנאספים כבני ערובה, אבל היות שהרב הראשי הציע עצמו כערב בגופו, הוחלט לוותר על כך לפי שעה. כל הנוכחים בעלי האזרחות היוונית החליטו להצטרף מרצונם החופשי כערבים בגופם אף הם, ובכך הביעו סולידריות עם הרב. הקצין הגרמני רשם את ההחלטה הזאת ואז עזב. בהמשך הודיע הרב קורץ על פרטי ההסגר שטמן בחובו אבטלה כללית ועל כן נדרשה פעולה להבטחת אספקת המזון לאוכלוסייה היהודית הכלואה. הוא מינה ועדה בת 10 איש מקרב הנוכחים שתפקידה לטפל בכך.

ב-10 במרס נודע לציבור ש-300 קרונות רכבת הגיעו לתחנת הרכבת של העיר. הרב קורץ וחברי הוועדה הגישו למרטן הצעה שעליה חתמו במו ידיהם בדבר ויתור על מחצית מנכסי הקהילה לרבות נכסי דלא-ניידי שהקהילה היתה מוכנה למכור מיד תמורת ביטול הטרנספורטים. אחרי 24 שעות הודיע להם מרטן שהתקבלה תשובה שלילית מברלין, בנימוק שארגונים יוונים הם שדורשים כביכול לגרש את היהודים מסלוניקי. ב-13 במרס, יומיים לפני צאתו של הטרנספורט הראשון מסלוניקי למחנה ההשמדה בפולין, שלח מרטן לקהילה צו חדש (M.V.3298) בצירוף הודע מיוחדת "לתשומת לבו של הרב הראשי ד"ר קורץ". הצו עוסק בהחרמת כל רכושם של היהודים בעיר לטובת הכובש ומשתפי הפעולה עמו, לרבות מזומנים, חפצי ערך וגם נכסי דלא-ניידי. על פי הצו חויבה הקהילה להסדיר את העברת רכושה עד 15 במרס, ועל ויסליצני הוטל להוציא את הצו אל הפועל. יומיים לאחר מכן, ביום שיצא הטרנספורט הראשון, פירט ויסליצני את הפקודה: הקהילה היהודית תמכור את כל רכושה ונכסיה המיטלטלים; חשבונות הבנק יסוכמו על פי הצהרות ההון של כל אחד מחברי הקהילה; חשבונות הבנק של כל אחד מחברי הקהילה יועברו לחשבון משותף על שם הקהילה היהודית; על הקהילה היהודית להודיע לבנקים את האמור לעיל. ב-14 במרס, יום אחד לפני צאתו של הטרנספורט הראשון, באו למחנה הברון הירש הרב קורץ וז'אק אלבלה, ראש המשטרה היהודית. בנאומו לפני קהל צעירים הודיע להם קורץ שעל פי התוכנית יעבדו הצעירים הרווקים במחנות ביוון והוריהם יורשו להישאר בסלוניקי. המציאות, כידוע, היתה שונה. לזוגות נשואים הבטיח הרב תנאים סבירים במקום היעד של השילוחים – בקרקוב, ורבים ביקשו אפוא להתחתן בדחיפות מחשש מפני עבודות הכפייה ביוון. תחילה נערכו 10 חתונות ביום, ואחר כך עלה מספרן ל-100 בכל יום.

ב-15 במרס יצא הטרנספורט הראשון שעשה את דרכו לאושוויץ בעוברו את בלגראד, זאגרב ווינה. הוא הגיע ליעדו הסופי ב-20 במרס.

ב-17 במרס אמר הרב קורץ לקהל המתפללים בבית הכנסת של יוצאי מונסטיר: "הזמנים קשים וטרגיים, שיהיה לכם סבלנות ואומץ". אווירה קשה ביותר שררה בקהל החרד מפני הבאות, ורבים באו בטענות קשות כלפיו. ב-18 בחודש כתבה נעמה לבניה שהיא מיואשת,

מחכה לנס, ורק אלוהים יוכל להציל אותה ואת האחרים מן הגורל הצפוי להם. במכתב נוסף מ-1 באפריל 1943 היא מספרת על מאות חתונות חפוזות. הרב היה מחתן את הזוגות בקבוצות של עשרה.

צו נוסף של מרטן (M.V.3766) מ-21 במרס, פחות משבוע לאחר תחילת הטרנספורטים היומיים לפני צאת הטרנספורט הרביעי, עוסק בפרשת הבריחה המדומה של ד"ר קואנקה, רופא יהודי שעבד בשירות הצלב האדום הבין-לאומי. בתוקף עבודתו קיבל הד"ר קואנקה היתר לעבור מגטו לגטו, אבל בליל 18 במרס פרצו שני חיילי ס"ס לדירתו ועצרוהו. הם הובילו אותו למחנה הברון הירש ולמחרת בבוקר הכניסוהו לאחד מקרונות הטרנספורט השלישי שיצא מסלונקי. בצו ציין מרטן שהד"ר קואנקה, שקיבל זכויות מיוחדות למרות מוצאו היהודי, נמלט מן העיר, ובשל כך הוחלט לנקוט כמה פעולות תגמול: עשרים וחמישה איש ייאסרו בתור בני ערובה. על כל הפרה של פקודה גרמנית יירו בני הערובה בלא דיחוי; אין לצאת מן הבתים אלא בשעות שבין 10:00 ל-16:00. מי שיימצא ברחוב בשעות אחרות יירה במקום.

אחרי פרסום הצו הזה שוב לא העזו יהודים לברוח, כדי שלא לסכן את חבריהם. ב-24 במרס גויסו יותר מאלף גברים בני 16-60 לעבודות כפייה. מקצתם הועסקו בבניית תחנת רכבת ומסילת ברזל בתבץ ואחרים נשלחו לעבוד בליאנקולאדי (Liankoladion) שבקרבת למיה ובקאריה (Karia) שבמורדות הר אולימפוס. הורי הצעירים הרווקים שבהם לא קיבלו יחס מיוחד, כמובטח, ושולחו להשמדה בטרנספורט האחרון שיצא מסלונקי באוגוסט 1943. ב-1 באפריל, במכתב הלפני אחרון שלה, כותבת נעמה שמצבה כה נואש עד שהיתה מוכנה להינשא אפילו לזקן משותק כדי לשנות את לאומיותה, אבל גם על הזקן הזה התקוטטו חמש נשים.

יחסים עם האוכלוסייה היוונית – נסיונות בריחה והתנגדות

יהודי סלונקי חיו תמיד במעין מדינה בתוך מדינה, עם ההווי המיוחד המסורתי שלהם שנקבע מדורי דורות ושפת היום יום שלהם, ספרדית יהודית. יחסיהם עם התושבים האחרים עמדו לעיתים בסימן של תחרות כלכלית ושל איבה שנבעה מקנאות דתית. יחסים טובים למדי שררו רק בין בני השכבות העליונות של החברה היהודית והיוונית. הסטטוס קוו התערער עם בואם של אלפי פליטים מאסיה הקטנה החל בשנת 1922, אירוע ששינה את המבנה הדמוגרפי, הכלכלי והחברתי של העיר. מתקופה זו ואילך החלו היהודים לאבד את עליונותם הכלכלית ואת השפעתם בעיר, ואילו מעמדם הכלכלי והחברתי של התושבים היוונים הלך והתחזק. יהודי סלונקי לא התבוללו בתושבים הלא יהודים. על פי יום טוב יקואל, עם תחילת העשור השלישי לשחרור סלונקי מנתה האוכלוסייה היהודית בעיר כ-50,000 נפש, והיחס המספרי הקודם השתנה מ-50% ל-20% בלבד.

כמה קבוצות באוכלוסייה היוונית בסלוניקי הביעו שביעות רצון ואף שמחה עם פרסומם של חוקי הגזע נגד היהודים ותחילת הרדיפות השיטתיות והשילוחים, אבל כמרים אחדים הטיפו בכנסיותיהם להשתתפות בצערם של הנרדפים. פה ושם סבלו הילדים היהודים בבתי הספר בגלל הטלאי הצהוב שענדו, אבל רבים מן המורים היוונים התנגדו להתגרות בילדים היהודים. נציגי האיגוד הכללי של יוון לנפגעי מלחמה, שביקשו להביע הזדהות עם היהודים, באו למחות באוזני הגרמנים על יחסם לנכי המלחמה היהודים. הגרמנים גירשו אותם והתרו בהם לבל יעזו למחות שוב. על הצעדים שננקטו נגד יהודי סלוניקי דיווח ב-20 במרס 1943 זאמבוני, הקונסול הכללי בסלוניקי, לנציגות האיטלקית באתונה ולמשרד החוץ ברומא. הוא ציין שהאוכלוסייה היוונית ברובה הגדול הסתייגה מן החומרה של צעדים אלה, אך בקרב היהודים שררה טינה כלפי היוונים בגלל השמועה שהופצה, שעל פיה התחילו הגרמנים בפעולותיהם בעקבות בקשה של משלחת יוונית. ועוד הוסיף, שלאחר פינוי השכונה היהודית ועם שילוח תושביה, נכנסו פושעים יוונים לבתים העזובים כדי לשדוד אותם, עד כי המשטרה נאלצה להתערב. יהודי סלוניקי החלו לעזוב את עירם כבר עם התקדמות הכובש הגרמני ועוד לפני כניסתו לסלוניקי. כאמור, כבר ב-15 ביולי 1941 דיווח הקונסול האיטלקי בעיר על כ-1,200 יהודים סלוניקאים שעזבו את עירם ויצאו אל אזור הכיבוש האיטלקי, בעיקר באתונה. כך עשתה גם נעמה, שמכתביה מוזכרים לעיל. היא באה לאתונה ושכרה לה שם חדר, אבל לאחר מכן שבה לסלוניקי כרבים אחרים כדי לחסל את ענייניה ולקחת את חפציה, ואז לא יכלה עוד לצאת מן העיר. מקצת יהודי העיר עברו לכפרים. אין בידינו מספרים מדויקים, אבל על פי העדויות היו ביניהם מעשירייה ומנכבדיה של הקהילה. רובם הצליחו לעזוב את העיר באמצעות תעודות מזויפות, ואחרים התחזו לכפריים או לעובדי רכבת. אין סטטיסטיקה מדויקת על בריחת יהודים מסלוניקי לאזור האיטלקי. ההערכות נעות בין 3,000 ל-7,000 איש במהלך השנים 1941-1943.

הגרמנים נקטו שיטות הרתעה שונות למניעת ניסיונות בריחה, ובהן הוצאות פומביות להורג של בורחים שנתפסו. כך הוצאו להורג אינו אטיאס, טורי קואַנקה, מוריס אַרְכָּה, אלברטו בנבניסתי וניסים קמחי. הנהגת הקהילה מצדה קראה ליהודים להתאזר בסבלנות ובאומץ והאמינה בהבטחותיהם של הגרמנים, ומשום כך הלכו ופחתו ניסיונות הבריחה. ז'אק סטרומזה מסלוניקי סיפר: "קיבלנו יום אחד הוראות בנוגע לגירוש. חברים יוונים הציעו לי הצעה לברוח לאלכסנדריה, אבל אני חשבתי שאם באמת נגורש לפולין אולי שם אוכל לפרנס את המשפחה". גם אביו של ג'קי חנדלי קנה כלי עבודה לקראת הנסיעה לפולין, כדי שיוכל לפרנס שם את משפחתו. רבים הצטיידו גם בבגדים חמים ובמגפיים.

מקצת הבורחים מסלוניקי הצטרפו לכוחות המחותרת היוונית. פפו כהן, פרופסור למתמטיקה, העיד שאחרי השבת השחורה בכיכר החירות החליט לברוח ושכנע את בני משפחתו לעשות כמותו. אבל הם לא הצליחו ליצור קשר עם המחותרת, שעדיין היתה בשלבי ההתארגנות

הראשונים, ויערות והרים היו מרוחקים למדי מן העיר. לדבריו, המעבר לאזור הכיבוש באיטלקי היה כרוך בהוצאה כספית ניכרת. למזלו הטוב הכיר אדם שעבד במסילת הברזל והלה גייסו לעבודה (ובכך הצילו מעבודות כפייה אחרות), נתן לו בגדי עבודה והעבירו מתחת לאפם של אנשי הגסטפו היישר אל תחנת הרכבת הקרובה לאזור האיטלקי.

רוב האוכלוסייה היהודית של סלוניקי היתה שמרנית למדי וצייתה להוראות מנהיגיה, אם כי פה ושם התעוררה התנגדות פעלה לשלטונות הכיבוש. המתאגרף ז'קו רזון הצטרף לקבוצת יוונים שעסקה בחבלה ובגנבת ציוד ומזון. ב-1942 נאסר ז'קו בשל הלשנה, ובאפריל 1943 שולח לאושוויץ. אלי בן סנג'י, בעליו לשעבר של העיתון איל מיסאז'ירו, הצטרף למחתרת ועמו פעלו מנטש בן סאנג'י, ז'אק ונטורה, אלברט מולכו, יום טוב יקואל, יצחק שאקי, אברהם לוי ושם טוב אללוף. הרוב הצטרפו לכוחות המחתרת בשנת 1943, אף על פי שמנהיגות הקהילה לא עודדה את הדבר. נציגי ארגון המחתרת EAM ("חזית השחרור הלאומית") אמנם פנו אל הדוקטור קורץ כדי שיעודד הצטרפות של צעירים יהודים למחתרת באזור הגרמני, אבל הרב ויועציו לא השיבו לפנייה ולא עשו כן. אף על פי כן התארגנה בקהילה קבוצה של צעירים שהחליטו לברוח ולהצטרף למחתרת, בייחוד אחרי 14 בפברואר, משנכנסו חוקי הגזע לתוקפם. עם הבורחים היו גם סטודנטים, ובהם יוסף מצא.

ב-25 באפריל 1943 הובל דוד מרדכי ברודו עם 250 צעירים מסלוניקי, כדי לעבוד בהקמת תחנת רכבת חדשה באזור למיה. שם מצא צעירים יהודים שכבר שהו במקום כחודשיים בתנאים קשים. ממחנה העבודה קיפיוסוחורי שהיה ממוקם על הכביש הראשי אתונה למיה בקרבת הרי הפרנסוס, הצליח להימלט בקפיצה מרכבת נוסעת כחודשיים לאחר מכן, יחד עם חברו אלברט מיטראני (שכינויו בין הפרטיזנים היה "היפוקרטס"). הם הצטרפו ל-ELAS תחת פיקודו של ניקולאי דימיטריו.

עם פרסום חוקי הגזע בסלוניקי הוקמה בעיר ועדה להצלת היהודים בראשות המטרופוליט גנאדיוס. חבריה ניסחו כרוז ובו נאמר שהכנסייה מבקשת לעזור ליהודים ומציעה לשלחם אל אי כלשהו ביוון במקום לגרשם למזרח. אזרחים רבים חתמו על הכרוז והמטרופוליט הגיש אותו למרטן, אבל זה טען שהעברת הכרוז לברלין עלולה לסכן את חייו של המטרופוליט.

מקור: רבלין, ברכה (עורכת), "התנועה הציונית בסלוניקי", פנקס הקהילות - יוון, יד ושם, ירושלים תשנ"ט, עמ' 270-281.